

Fiskgjuse i Vänern 2018

- Sammanställning av befintlig kunskap och plan för framtida övervakning i Vänern

Titel: Fiskgjuse i Vänern 2018 - sammanställning av befintlig kunskap och plan för framtida övervakning i Vänern.

Tryckår: 2019

ISSN: 1403–6134

Författare: Jan Rees, Länsstyrelsen i Värmland

Foto framsidan: Nina Rees

Utgivare: Vänerns vattenvårdsförbund rapport nr 112

Rapporten finns som pdf på www.vanern.se

Copyright: Vänerns vattenvårdsförbund. Kopiera gärna texten i rapporten men ange författare och utgivare. Användande av rapportens fotografier eller bilder i annat sammanhang kräver tillstånd från Vänerns vattenvårdsförbund.

Förord

Vänerns vattenvårdsförbund har på uppdrag av länsstyrelserna i Västra Götalands län och Värmlands län, beställt en utvärdering av Fiskegjuseövervakningen i Vänern. Uppdraget genomfördes av samordnaren för sjöfågelinventeringen i Vänern, Jan Rees, Länsstyrelsen i Värmlands län. Syftet med projektet var att täcka in de luckor som fanns i inventeringen och att lägga upp en plan för hur inventeringen av fiskgjuse runt Vänern ska ske i framtiden.

Undersökningen finansierades med medel från Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Värmlands län.

Sara Peilot
Vänerns vattenvårdsförbund
2019-06-24

Fiskgjuse i Vänern 2018

- sammanställning av befintlig kunskap och plan för framtida övervakning i Vänern

Jan Rees, Länsstyrelsen i Värmland

Innehåll

Sammanfattning	1
Bakgrund.....	2
Metodik.....	2
Vänersborgsviken	2
Köpmannebro-Tösse skärgård	3
Lurö-Millesviks skärgård.....	3
Segerstads skärgård med Kattfjorden	3
Karlstad-Kristinehamns skärgård	3
Åråsviken	3
Mariestads skärgård	3
Djurö skärgård	3
Lidköpings skärgård med Kinneviken.....	3
Årets resultat	3
Trender.....	4
Diskussion.....	6
Framtida inventeringar.....	7
Litteratur	8

Sammanfattning

Sammanlagt har 87 aktiva fiskgjuserevir registrerats i inventeringsområdet runt Vänern under 2018. Med tanke på att delar av sjöns stränder inte blivit tillfredsställande inventerade bör det finnas ett antal revir som inte upptäckts och en blygsam bedömning är att det häckade cirka 100 par fiskgjuse i och omkring Vänern 2018. En jämförelse med den senaste heltäckande bedömningen av populationen som gjordes i mitten av 1980-talet visar på en minskning, men kanske inte så stor som befarat. Antalet fiskgjusar bedömdes då till omkring 130 par men då inkluderades häckningar på Halle- och Hunneberg. Dessa områden ingick inte vid inventeringen 2018, så minskningen är således mindre.

Rekommendationen för framtida inventeringar är att med alla tillgängliga medel stötta de tre pågående inventeringarna i Ramsar-området Kilsviken, på Kålland samt i Mariestads skärgård så att dessa kan fortgå och i övrigt göra inventeringar med ett antal års mellanrum i övriga delområden.

Bakgrund

Fiskgjusen är en av Vänerns klassiska karaktärsfåglar. Den ljusa rovfågeln som ryttlar en bit över vattenytan och sedan med ett mäktigt plask dyker ner i vattnet och ofta kommer upp med en rejäl fisk tillhör en av de mer spektakulära naturupplevelserna vid sjön.

Fiskgjusen häckar gärna vid relativt näringsfattiga sjöar men är heller inte främmande för att utnyttja den lättfångade fisken i näringsrika slättsjöar. Fåglarna livnär sig så gott som uteslutande på fisk som de fångar med klorna, ofta efter att ha ryttlat ovanför på ett mycket karakteristiskt sätt. Boet placeras ofta i toppen av en tall, och det krävs att denna är gammal och stabil då fåglarna bygger på boet varje år och det kan nå avsevärda dimensioner. Fiskgjusen häckar gärna nära vattnet, ibland precis vid stranden, men det finns även många boplatser uppe på skogen eller på myrar relativt långt från fiskevattnen. Arten förekommer i större delen av Sverige med de tätaste förekomsterna i landets mellersta delar, och beståndet beräknades 2012 till omkring 4 100 par (Ottosson m.fl. 2012). Det gör Sverige till en av de viktigaste länderna i Europa och tillsammans med Finland hyser de två sjörika länderna stora delar av den europeiska populationen. Fiskgjusens population i Sverige ökade under senare delen av 1900-talet (Ottvall m.fl. 2008) efter år av förföljelse och problem med miljögifter och förefaller numera vara stabil enligt Svensk Fågeltaxering (Green m.fl. 2018). Det finns dock även områden där arten lokalt uppvisar minskande trend (Landgren 2013, Sondell 2019).

Fiskgjusen förknippas så starkt med Vänern att Vänerns vattenvårdsförbund har utsett den till en av fyra ansvarsarter för Vänern. På grund av flera förändrade yttre omständigheter, t.ex. ökat friluftsliv på sjön och dess stränder, havsörnens återkomst och spridning i sjön samt etablering av vindkraft, finns nu farhågor om att fiskgjusens population påverkas negativt. Med detta som bakgrund bestämde Vänerns vattenvårdsförbund och de två berörda länsstyrelserna i Värmlands och Västra Götalands län att en sammanställning av känd kunskap och förslag för vidare övervakning av arten var intressant att ta fram.

Metodik

Målet med inventeringen var att bestämma antalet aktiva revir i Vänerns skärgårdar och längs stränderna, upp till 10 km från sjön. Det har däremot inte varit ett mål att avgöra häckningsframgång eftersom det kräver en betydligt större inventeringsinsats. Under året ombads de inventerare som medverkar i Vänerinventeringen, där kolonihäckande sjöfåglar räknas på sjöns fågelskär, att särskilt notera bon och observationer av fiskgjuse. Ett fåtal bon ligger på eller nära de fågelskär som ändå inventeras men desto fler ligger längs rutten som inventerarna tar och dessa noteras ofta i protokollen. Den minsta insatsen som gjorts i alla skärgårdsområden är alltså att kontrollera kända bon i närheten av fågelskär, vilket i praktiken innebär att majoriteten av bon ute i Vänern blivit inventerade. Det finns även några skärgårdsområden som inventerats betydligt mer noggrant, där varje häckning följs och utfallet registreras, samt några där mer översiktliga inventeringar gjorts. På fastlandet har huvudsakligen tidigare kända revir och boplatser kontrollerats, men tyvärr finns det även områden som inte besöktes alls under 2018. Indelningen av Vänerns skärgårdar nedan följer den som används inom Vänerinventeringen (se Figur 1 och Rees 2016) med tillägg för fastlandet innanför respektive område.

Vänernsviken

Under Vänerinventeringen noterades alla observerade fiskgjusar men inga ytterligare inventeringar gjordes under året. På Dalslandssidan har lokala ornitologer dock relativt god kunskap om häckningar även om enstaka boplatser kan vara okända.

Köpmannebro-Tösse skärgård

Kända boplatser i skärgården besöktes under Vänerinventeringen och i andra områden finns endast spontana rapporter. Inga insatser gjordes för att upptäcka okända boplatser.

Lurö-Millesviks skärgård

Under Vänerinventeringen avsåktes området även efter fiskgjusebon och genom en ytterligare insats inventerades även strandnära områden på fastlandet inom delområdet. Skärgårdarna och övriga strandnära områden kan anses helt inventerade men det kan finnas okända bon längre från sjön.

Segerstads skärgård med Kattfjorden

Området inventerades under Vänerinventeringen och genom denna insats bedöms sannolikheten för att det finns oupptäckta bon ute i skärgården eller i strandnära lägen på fastlandet som låg. Några tidigare kända revir på fastlandet besöktes men det kan finnas okända boplatser i dessa delar.

Karlstad-Kristinehamns skärgård

Förutom att fågelskären inventerades under Vänerinventeringen besöktes alla kända bon från riksinventeringen 2013 och senare. I skärgården besöktes även en del andra områden utan särskilda indikationer eller kända boplatser. Det är osannolikt att det finns oupptäckta bon i skärgårdarna, men fullt möjligt att det finns boplatser på fastlandet som inte hittats.

Åråsviken

Åråsviken och angränsande områden inom Ramsar-området Kilsviken inventeras noggrant årligen i en serie som sträcker sig från 1976 och framåt. Både skärgård och fastlandsområdet är med andra ord heltäckande inventerade.

Mariestads skärgård

Skärgårdarna inom Mariestads kommun har inventerats heltäckande varje år sedan 2008 och alla bon är sannolikt kända. På angränsande fastlandsområden kan det däremot finnas bon som inte upptäckts.

Djurö skärgård

Inventeraren gjorde under Vänerinventeringen en heltäckande kontroll av ögruppen och tillsammans med uppgifter från nationalparkens tillsynsman kan delområdet anses vara tillfredsställande inventerat.

Lidköpings skärgård med Kinneviken

Kållands skärgårdar norr om Hindens rev inventeras årligen sedan 1986 och samtliga boplatser bör vara kända, även på fastlandet. Söder om Hindens rev samt i Kinneviken görs inga årliga inventeringar men lokala ornitologer har god kännedom om förekomsterna och ett antal bon är kända, men det kan även finnas okända boplatser.

Årets resultat

Sammanlagt har 87 aktiva revir registrerats i inventeringsområdet under 2018 och i de allra flesta fall är även boet lokaliserat. Med tanke på att delar av sjöns stränder inte blivit tillfredsställande inventerade bör det finnas ett antal revir som inte upptäckts och en blygsam bedömning är att det häckade 100 par fiskgjuse i och omkring Väneren 2018. Majoriteten av de kända bona (66 stycken eller 76 %) ligger på öar ute i Vänerens skärgårdar och resterande återfinns på fastlandet. Eftersom begränsningen i inventeringsom-

rådet ligger 10 km från Vänerens strand är det sannolikt att några av de senare reviren in-
nefattar fiskevattnen i andra sjöar, t.ex. Skagern öster om Väneren eller Ånimmen på den
västra sidan.

Resultatet visar att fiskgjusens starkaste fäste i Väneren ligger i det nord-sydliga stråket
Lurö-Kålland samt till mindre del runt Åråsviken i sjöns östra del och i mellersta Dals-
land. I de flesta andra delar av sjön är beståndet mer utspritt och det finns även kortare
kustavsnitt som inte hyser några kända bon av fiskgjuse, delvis beroende på sämre för-
utsättningar i form av djupare vatten och färre möjliga boplatser.

Stora delar av Vänerens skärgårdar är skyddade som naturreservat och Natura 2000-om-
råden och det finns även ett antal mindre fågelskyddsområden med beträdnadsförbud
som är särskilt inriktade på att skydda fiskgjusen och dess boplatser. Under 2018 var 46
boplatser lokaliserade i skyddade områden där boträdet inte riskerar att huggas ner. Det
är dock bara vid de elva bon som ligger inom fågelskyddsområden som fåglarna genom
skyddet inte riskerar att störas under häckningstiden (under förutsättning att beträdnads-
förbudet respekteras).

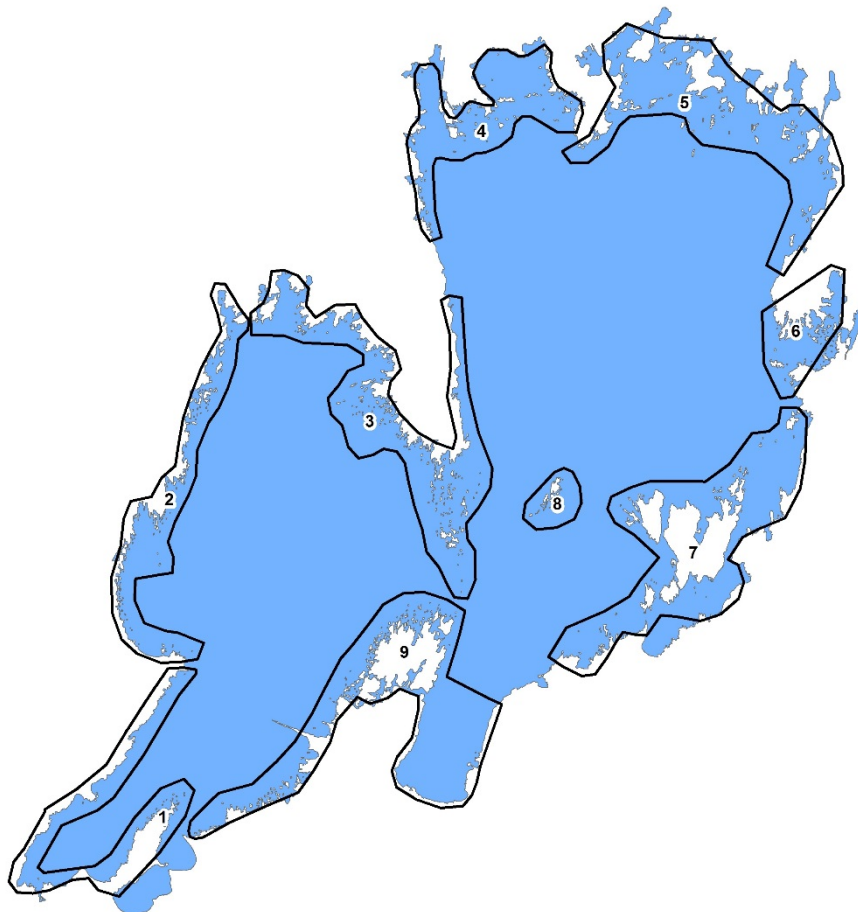
Tabell 1. Antal fiskgjuserevir per delområde enligt karta i Figur 1.

Delområde	I skärgården	På fastlandet	Summa
1. Vänersborgsviken	2	2	4
2. Köpmannebro-Tösse skärgård	9	3	12
3. Lurö-Millesviks skärgård	14	2	16
4. Segerstads skärgård med Kattfjorden	4	1	5
5. Karlstad-Kristinehamns skärgård	6	3	9
6. Åråsviken	6	4	10
7. Mariestads skärgård	6	1	7
8. Djurö skärgård	2	0	2
9. Lidköpings skärgård med Kinneviken	17	5	22
Summa	66	21	87

Trender

I de tre områden där heltäckande inventeringar bedrivits under längre tid finns en möj-
lighet att beräkna trender. Den längsta tidsserien finns från Ramsar-området Kilsviken
och där kan utläsas en statistiskt säkerställd ökning från 1976 till 1993, det år då antalet
aktiva revir var som högst, vilket följdes av en likaledes statistiskt säkerställd minskning
sedan dess. I siffror var antalet aktiva revir omkring tio när inventeringen inleddes, det
steg sedan långsamt men säkert till 22 år 1993 och har sedermera minskat till ungefär ett
tital revir. Fiskgjusarna på Kålland förefaller ha en stabil population mellan 12 och 20
aktiva revir årligen även om det finns en hel del variation. I Mariestads skärgård varie-
rar antalet revir kraftigt mellan åren (4-13 revir) men ingen säkerställd trendriktning kan
utläsas, kanske behövs en längre tidsserie.

I Lurö och Millesviks skärgårdar samt i Norra Vänerskärgården finns bra data av likartad kvalitet från riksinventeringarna 2001 och 2013 samt från årets inventering. Bilden som framträder är tydligt negativ i Norra Vänerskärgården där antalet revir sjunkit från 33 (2001) via 21 (2013) till 13 revir (2018). I Lurö och Millesviks skärgårdar däremot ses en stigande trend i antalet revir, från 9 (2001) via 12 (2013) till 15 (2018).

Figur 1. Karta över indelningen av Väners skärgårdar som används inom fågelskärsinventeringen i Vänern. Siffror i enlighet med tabell 1.

En jämförelse med den senaste heltäckande bedömningen av populationen som gjordes i mitten av 1980-talet visar på en minskning, men kanske inte så stor som befarat. Antalet fiskgjusar bedömdes då till omkring 130 par (Arvidsson & Schafferer 1985), medan 2018 års bedömning landar på omkring 100 par. Med tanke på att den tidigare siffran inkluderar häckningar på Halle- och Hunneberg, varifrån vi inte har några data 2018, är minskningen omkring 15-20 par, kanske mindre om antalet upptäckta häckningar 2018 är högre än vad som bedömts.

Tabell 2. Jämförelser mellan 1985 och 2018 års resultat i olika delar av Vänern.

Område (enligt Arvidsson & Schafferer 1985)	1985	2018	Skillnad
Dalslandskusten	ca 13	15	+2
Halle-Hunneberg samt Vänersnäs*	ca 16	1	-15
Örns udde till Hindens rev	ca 6	4	-2
Kållands skärgård	14	16	+2

Skärgården utanför Hällekis	3	1	-2
Mariestads skärgård	16	6	-10
Djurö skärgård	4	2	-2
Kilsviken-Åråsviken	15	6	-9
Kristinehamn-Arnö skärgård	ca 20	6	-14
Segerstads skärgård	8	2	-6
Lurö skärgård	ca 12	8	-4
Millesviks skärgård	7	4	-3
Övriga områden	0	16	+16
Summa	ca 134	87	-47

*) Notera att det saknas uppgifter från Halle- och Hunneberg under 2018 varför jämförelsen i detta område inte blir korrekt.

Diskussion

Årets resultat visar att fiskgjusens starkaste fäste i Vänern ligger i stråket Lurö-Kålland samt att det även finns ganska gott om revir runt Åråsviken samt i mellersta Dalsland. Det har varit en tydlig nedgång i norra Värmlandssjöns skärgårdar, men även i Åråsviken, och den rikliga förekomsten i dessa breda skärgårdar finns inte längre kvar. Eftersom det var i Vänerns nordöstra del som havsörnen först etablerade sig runt millennieskiftet ligger det nära till hands att koppla minskningen till konkurrens mellan de två stora rovfåglarna. Det finns färre rapporter om direkt kleptoparasitism från havsörn på fiskgjuse än vad som vore sannolikt om det var ett vanligt fenomen, men det finns flera exempel på att gamla fiskgjusebon tagits över av havsörn och kanske är brist på lämpliga boträd i rimligt ostörda lägen en viktig faktor, åtminstone i den norra delen av sjön. I andra delar, t.ex. Lurö och Millesviks skärgårdar verkar antalet boträd inte vara en begränsande faktor för fiskgjusen. Det finns vidare exempel på att havsörn och fiskgjuse har häckat så nära varandra som 500 meter med lyckat resultat för båda arterna så konkurrens med havsörn är inte hela sanningen bakom fiskgjusens nedgång. Kanske är det även så att fördelningen mellan fiskgjuse och havsörn är på väg mot en mer naturlig situation där havsörnen är vanligare vid kuster och större sjöar medan fiskgjusen är mer talrik i barrskogslandskapets mindre sjöar, det finns historiska källor som antyder detta (se Bohlin m.fl. 2014). Vidare kan man tänka sig att den sjunkande och mer naturliga näringshalten i Vänern, efter år av övergödning, medför minskad produktion av fisk, vilket också skulle kunna påverka fiskgjusens häckningsframgång.

Antalet skogshäckande fiskgjusar förefaller ha minskat under lång tid och andelen som häckar ute i skärgårdarna är betydligt större nu än tidigare. Detta kan dock vara en artefakt av att bon ute i skärgården är lättare att upptäcka, men trenden är i alla fall tydlig runt Kilsviken där både skärgård och omgivande skogsområden inventerats noggrant. Orsaker till detta fenomen kan vara ökad förekomst av mård, en känd predator i fiskgjusebon, eller att skogsbruket inte tillåter tallarna att bli så gamla på fastlandet att de är lämpliga boträd för fiskgjusarna.

Tack vare att stora delar av Vänerns skärgårdar är skyddade som naturreservat och Natura 2000-områden, där gränserna dessutom oftast sammanfaller, finns många fiskgjusebon i skyddade områden. Omkring hälften av boplatserna 2018, 46 bon åtnjuter dock inte något skydd och trädet kan alltså avverkas om boet inte är känt av Skogsstyrelsen.

Om alla kända boplatser rapporteras till Artportalen kommer de automatiskt till Skogsstyrelsens kännedom och hänsyn kan då tas till trädet vid avverkningar i närheten. Det finns även möjlighet för Skogsstyrelsen att gå in med formellt skydd och ekonomisk ersättning i form av biotopskydd eller naturvårdsavtal för mindre områden eller för Länsstyrelsen att förklara enstaka träd som naturminne, och denna möjlighet bör utnyttjas mer. Det är vidare viktigt att tänka på återväxten, att det finns arvtagare till de träd som förr eller senare blåser omkull eller av andra skäl inte är lämpliga som boträd. Äldre talar, särskilt de med platt krona och grova grenar bör sparas vid avverkningar i sjöns närhet. I synnerhet gäller det i strandnära, i övrigt ostörda lägen. Det är viktigt att sprida denna information till skogsägare runt sjön som då kan göra en avgörande insats för att bibehålla fiskgjusens population. Om mängden boträd bedöms vara för liten i ett område finns möjligheten att bygga konstgjorda bon eller plattformar som fåglarna ofta accepterar.

Fiskgjusen är relativt känslig för störningar, särskilt under ruvningstiden eller när ungarna är små, men det verkar vara stor variation mellan paren. Generellt är tillfällig störning mindre riskfylld än när människor vistas längre perioder nära en boplat och förutom att bilda fågelskyddsområden med beträdnadsförbud, vilket kan vara vanskligt eftersom fiskgjusarna ibland har alternativbon och ibland helt enkelt inte häckar, finns det goda erfarenheter av att arbeta med mobila vädjandeskyltar som uppmanar människor att inte vistas i boets närhet.

Framtida inventeringar

Att totalinventera Vänerns skärgårdar och stränder efter fiskgjuserevir för att få en komplett bild av populationens storlek är ett otroligt omfattande arbete som svårigen låter sig göras särskilt ofta och det har heller aldrig gjorts. Det är då mer rimligt att inventeringar sker i olika delområden under olika år med ett antal års mellanrum och att det då även görs riktade eftersök för att upptäcka nya boplatser. Eftersom fiskgjusarna är ortstrogna är risken för dubbelräkningar mellan åren liten. Exakt hur detta skulle kunna se ut bör utvecklas i samråd med alla aktörer, inklusive lokala ornitologer och föreningar, och anpassas till lokala förhållanden. Det är vidare av mycket stor vikt att de långa tidsserier av inventeringar som finns vid Väneren fortsätter för att fungera som referenser för resterande delar av sjön, där inventeringar då kan ske med längre mellanrum. Det är även tidsbesparande att behålla dessa områden som referensområden eftersom lokala inventerare ofta vet var det är meningsfullt att leta efter okända bon.

Rekommendationen för framtida inventeringar är alltså att med alla tillgängliga medel stötta de tre pågående inventeringarna i Ramsar-området Kilsviken, på Kålland samt i Mariestads skärgård så att dessa kan fortgå och i övrigt göra inventeringar med ett antal års mellanrum i övriga delområden.

Tack

Många personer har varit och är inblandade i inventeringar av fiskgjuse runt Väneren och allt material som ställts till mitt förfogande har varit mycket värdefullt, liksom all kunskap som förmedlats muntligen och skriftligen. Stort tack till följande personer (i bokstavsordning): Jonny Berggren, Roger Gran, Kent-Åke Gustavsson, Kurt Gustavsson, Tom Häll, Hans Kongbäck, Håkan Krave, Erik Landgren, Dan Mangsbo, Torbjörn Mossberg, Lars Persson, Torkel Söderström och Anders Widestrand.

Litteratur

- Arvidsson, B. & Schafferer, T. 1985. Fåglar och fågelbiotoper i Vänern. Länsstyrelsen i Skaraborgs län, planeringsavdelningen. Meddelande 17/85, 76 s.
- Bohlin, J., Rees, J. & Landgren, T. 2014. Havsörnen och fiskgjusen i Värmland – nu och då. Värmlandsornitologen 42, 19-23.
- Green, M., Haas, F. & Lindström, Å. 2019. Övervakning av fåglarnas populationsutveckling. Årsrapport för 2018. Rapport, Biologiska institutionen, Lunds universitet, 92 s.
- Landgren, T. 2013. Fiskgjusen i Ramsar-området Kilsviken. Årsrapport 2013, 14 s.
- Ottosson, U., Ottvall, R., Elmberg, J., Green, M., Gustafsson, R., Haas, F., Holmqvist, N., Lindström, Å., Nilsson, L., Svensson, M., Svensson, S. & Tjernberg, M. 2012. Fåglarna i Sverige – antal och förekomst. SOF, 592 s.
- Ottvall, R., Edenius, L., Elmberg, J., Engström, H., Green, M., Holmqvist, N., Lindström, Å., Tjernberg, M. & Pärt, T. 2008. Populationstrender för fågelarter som häckar i Sverige. Naturvårdsverket rapport 5813, 123 s.
- Rees, J. 2014. Fiskgjusen i Värmland – resultat från inventeringen 2013. Värmlandsornitologen 42, 12-18.
- Rees, J. 2017. Vänerns fågelskär. Inventering av sjöfåglar 1994-2016. Vänerns vattenförbundsrapport 100, 35 s.
- Sondell, J. 2019. Inventering av fiskgjuse 2018. Fåglar i Kvismaren, årsskrift 2018, 6-11.

Vänerns vattenvårdsförbund

Vänerns vattenvårdsförbund är en ideell förening med totalt 74 medlemmar varav 37 stödjande medlemmar. Medlemmar i förbundet är alla som nyttjar, påverkar, har tillsyn eller i övrigt värnar om Vänern.

Förbundet ska verka för att Vänerns naturliga miljöförhållanden bevaras genom att:

- fungera som ett forum för miljöfrågor för Vänern och för information om Vänern
- genomföra undersökningar av Vänern
- sammanställa och utvärdera resultaten från miljöövervakningen
- formulera miljömål och föreslå åtgärder där det behövs. Vid behov initiera ytterligare undersökningar. Initiera projekt som ökar kunskapen om Vänern
- informera om Vänerns miljö tillstånd och aktuella miljöfrågor
- ta fram lättillgänglig information om Vänern
- samverka med andra organisationer för att utbyta erfarenheter och effektivisera arbetet.

Medlemmar är samtliga kommuner runt Vänern, industrier och andra företag med direktutsläpp till Vänern, organisationer inom sjöfart och vattenkraft, landsting, region, intresseorganisationer för fiske, jordbruk, skogsbruk och fritidsbåtar, naturskyddsföreningar, andra vattenvårdsförbund och vattenförbund vid Vänern med flera. Länsstyrelserna kring Vänern, Havs- och vattenmyndigheten och SLU Aqua Sötvattenslaboratoriet deltar också i föreningsarbetet.

Mer information om Vänern och Vänerns vattenvårdsförbund finns på förbundets webbplats: www.vanern.se. Förbundets kansli kan svara på frågor, tel 010-224 52 05

